

Krzysztof R. Zieliński

PEDAGOGIUM WSNS w Warszawie
ORCID: 000-0002-9276-4803
DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.3.02

Bezpieczeństwo indywidualne

Individual security

ABSTRACT: Safety and its level felt by the subject are perceived with great attention both in everyday behaviour and interpersonal contacts. The current situation of epidemic threats, threats related to potential terrorist attacks or criminal groups, the possibility of occurrence of threats generally defined as natural threats (fires, hurricanes, sudden precipitation) force changes in the way of thinking about potential threats that may occur, and their effects may be much more severe. The article addresses an important problem of shaping the culture of personal safety and the need to pay special attention to safe behaviour in the conditions of various threats, with particular emphasis on epidemic threats that we have to deal with from 2020.

KEYWORDS: personal security, culture of security, threats.

STRESZCZENIE: bezpieczeństwo i jego poziom odczuwane przez podmiot, odbierane jest z dużą uwagą w codziennych zachowaniach i kontaktach interpersonalnych. Obecna sytuacja zagrożeń epidemicznych, zagrożeń związanych z potencjalnymi atakami o charakterze terrorystycznym lub grup przestępczych, możliwość wystąpienia zagrożeń ogólnie określanych jako zagrożenia naturalne (pożary, huragany, gwałtowane opady atmosferyczne) wymuszają zmiany sposobu myślenia o potencjalnych zagrożeniach, których skutki mogą być bardzo dotkliwe. Artykuł porusza ważny problem kształtowania kultury bezpieczeństwa personalnego oraz konieczności zwracania szczególnej uwagi na bezpieczne zachowania w warunkach występowania różnych zagrożeń, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń epidemicznych z jakimi mamy do czynienia od 2020 roku.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo personalne, kultura bezpieczeństwa, zagrożenia.

Wstęp

Bezpieczeństwo w znaczeniu ogólnym definiowane jest jak stan i/lub proces trwania i przetrwania podmiotu oraz możliwość jego rozwoju; uznawane jest jako wewnętrzna ufność, spokój i pewność, właściwie lub fałszywie uzasadnioną w okolicznościach rodzących podstawy do obaw. Szerokie, leksykalne sformułowania traktują bezpieczeństwo jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności, czy też interpretują je jako stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub sprawnie działającym systemie prawnym.

Pojęcie bezpieczeństwa może być rozpatrywane w kategoriach jakościowych jako zdeterminowany, ale niewymierny stan, oraz w kategoriach ilościowych, jako pewien proces, z natury stochastyczny, cechujący się zmiennością w czasie. Bezpieczeństwo jest więc jednocześnie stanem i procesem. Gdy mówimy o stanie, mamy na myśli wymiar bezpieczeństwa, skalę jego trwałości oraz zasięg terytorialny. Proces natomiast postrzegamy jako nieustanne kształtowanie i umacnianie bezpieczeństwa. To ciągle oddziaływanie określa zarazem dynamikę bezpieczeństwa, o której świadczy stale zwiększający się jego zakres podmiotowy, przedmiotowy i przestrzenny.

Ponieważ bezpieczeństwo stanowi funkcję zagrożeń/niebezpieczeństw, a spektrum potencjalnych zagrożeń jest praktycznie nieskończone, to w bardziej adekwatnej definicji bezpieczeństwo powinno być ujęte jako stan, w którym poziom realnych zagrożeń jest akceptowalny i w pełni kontrolowany. W tym sensie można mówić o procesie zarządzania bezpieczeństwem – świadomym akcie kształtowania pożądanych stanów według określonych zasad i kryteriów sterowania. Polityka kształtowania bezpieczeństwa jest prowadzona w pewnej, raczej stochastycznej przestrzeni stanów, w najwyższym stopniu determinowanej przez spektrum potencjalnych zagrożeń. Stanowią one rodzaj białego szumu, z którego mniej lub bardziej losowo generowane są najgroźniejsze dla bezpieczeństwa realne zagrożenia.

Można więc przyjąć, jak wskazuje M. Cieślarczyk (2006, s. 126), że bezpieczeństwo to „...stan danego podmiotu w jego relacjach z otoczeniem oraz zachodzące w tych relacjach procesy, będące efektem działań (współdziałań) w sferach: a) materialnej, b) mentalnej, świadomościowej, duchowej i c) organizacyjnej – służące szeroko rozumianemu rozwojowi podmiotu, ale i jego otoczenia”.

Bezpieczeństwo podmiotu – bezpieczeństwo personalne

Rozpowszechnione rozumienie pojęcia bezpieczeństwo określa ten fenomen jako stan kontroli nad tym, co zagraża cenionym przez każdego człowieka wartościom, które pozostawione bez nadzoru godziłyby w przetrwanie w bliskiej przyszłości konkretnych podmiotów. Co prawda, pojęcia bezpieczeństwo (pojmowane jako stan i proces) oraz przetrwanie należy traktować wspólnie, niemniej jednak nie można ich mylić ze sobą. Jak podaje P. D. Williams (2012, s. 5): „...przetrwanie jest sytuacją egzystencjalną, natomiast bezpieczeństwo wiąże się z możliwością realizacji aspiracji politycznych i społecznych”.

Badania nad bezpieczeństwem jednostki, zwanym także bezpieczeństwem osobistym lub personalnym (z ang. *human security*), możemy znaleźć w dwóch „szkołach”, japońskiej i kanadyjskiej (Urbanek, 2013, s. 41–59; 2015, s. 129–172). Pierwsza koncentruje się na hasle *freedom from want* i dotyczy wzmocniania wysiłków na rzecz radzenia sobie z zagrożeniami dla ludzkiego życia, jak na przykład z ubóstwem, degradacją środowiska, handlem narkotykami, chorobami zakaźnymi, napływem uchodźców. Natomiast „szkoła kanadyjska”, mająca popularyzatorów w Norwegii, koncentruje się na kierunku *freedom from fear*, odnoszącym się do większego nacisku na wojskowe interwencje humanitarne w celu ochrony życia i praw jednostek.

Problematyka bezpieczeństwa jednostki znalazła się również w Programie Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju (United Nations Development Program – UNDP) z 1994 r., w którym upowszechniono termin *human security*, zakładający m.in., że:

- jest to koncepcja uniwersalna, dotycząca wszystkich ludzi na świecie;
- wszystkie jego wymiary są współzależne i ściśle ze sobą powiązane;
- bezpieczeństwo jednostki jest łatwiejsze do zapewnienia przez wcześniejszą prewencję niż późniejszą interwencję;
- *human security* koncentruje się na bezpieczeństwie człowieka, a nie państwa.

Druga połowa XX wieku przyniosła przewartościowania w podmiotach bezpieczeństwa, które skoncentrowały się na człowieku jako podmiocie bezpieczeństwa. Na szersze, a nie tylko podmiotowe przewartościowania bezpieczeństwa, wskazuje m.in. R. Zięba (2012, s. 9), uznając iż „...cechą tej ewolucji jest poszerzenie podmiotowego, przedmiotowego i funkcjonalnego wymiaru bezpieczeństwa”.

Przyjęcie takiej definicji bezpieczeństwa jest jednym z istotnych czynników zwrócenia uwagi w badaniach, w zdecydowanie większym stopniu niż do-

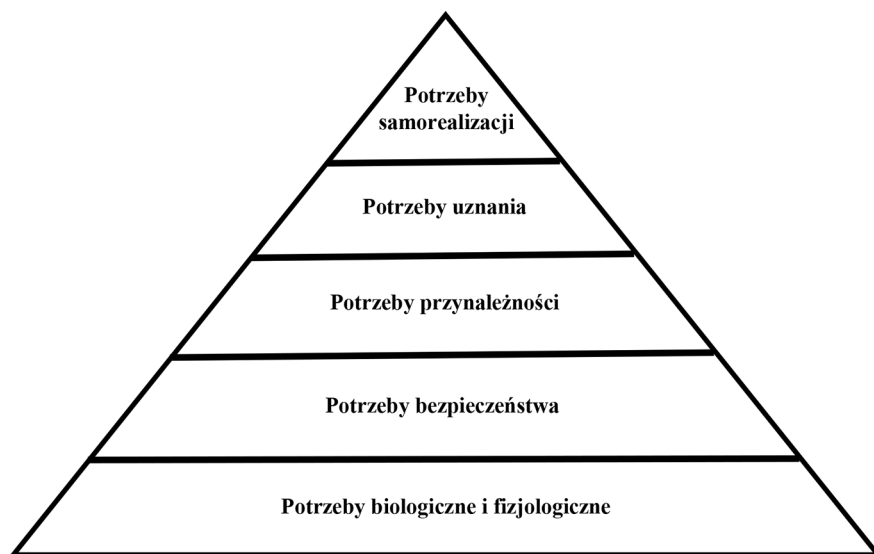
tychczas, na takie podmioty bezpieczeństwa, jak: człowiek, społeczność lokalna i społeczeństwo, ale co ważniejsze, na tworzenie kultury bezpieczeństwa podmiotu, który realizuje swoje cele, posiada swoje potrzeby i interesy w zmieniającym się, można by rzec turbulentnym środowisku – środowisku bezpieczeństwa.

Z fenomenem bezpieczeństwa każdy podmiot ma do czynienia w życiu codziennym. Jednocześnie bezpieczeństwo stanowi jedną z podstawowych potrzeb człowieka/podmiotu.

Abraham Maslow w opracowanej „piramidzie” potrzeb, obok potrzeb fizjologicznych (środki do przetrwania/przeżycia – żywność, woda, zasoby finansowe, wypoczynek), wskazał potrzebę bezpieczeństwa (ryc. 1).

Zatem bezpieczeństwo – potrzeba bezpieczeństwa, znajduje się u podstaw egzystencji podmiotu/człowieka. Należy brać pod uwagę, iż potrzeba ta jest postrzegana – odczuwana – przez podmiot w dwojaki sposób: obiektywnie i subiektywnie.

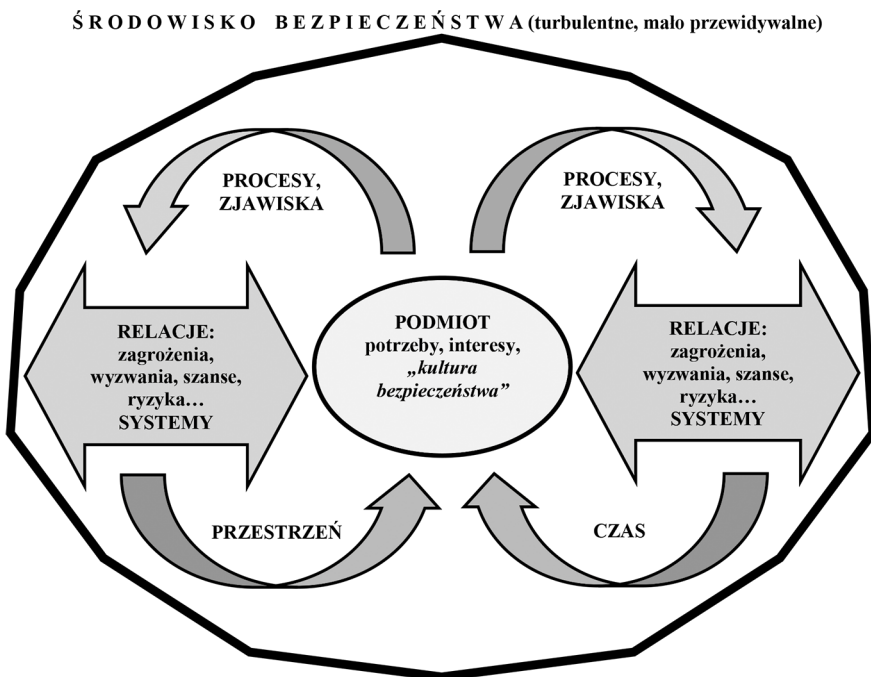
Wielu badaczy definiuje podmiot bezpieczeństwa według przyjętych przez siebie założeń i kryteriów. Według L. F. Korzeniowskiego (2015, s. 168) „...podmiot bezpieczeństwa [...] jest to podmiot sytuacji, który doznaje skutków zagrożeń, odbiera bodźce i reaguje [na nie – dop. KRZ]”. Na tej podstawie można uznać, że bezpieczeństwo podmiotowe jest to „...stan podmiotu, jego potencjał i możliwości reagowania na zagrożenia” (Szweda, 2016, s. 26).

Ryc. 1. Piramida potrzeb według A. Maslow'a
Źródło: opracowanie własne.

Marian Ciesłarczyk (2011, s. 40) uznaje cztery podstawowe kategorie w rozważaniach o bezpieczeństwie. Należą do nich: podmiot bezpieczeństwa, otoczenie (środowisko bezpieczeństwa) podmiotu i związany z nim przedmiot bezpieczeństwa, relacje podmiot–środowisko oraz czas i przestrzeń. W najbardziej ogólnym ujęciu za „podmiot” bezpieczeństwa będziemy rozumieć „kogoś” lub to „coś”, kogo bezpieczeństwo dotyczy.

Aby zrozumieć te zależności, można je przedstawić graficznie w postaci „abecadła bezpieczeństwa” (ryc. 2). Prezentowany „model” wskazuje PODMIOT mający swoje potrzeby i interesy, który obdarzony jest własną kulturą bezpieczeństwa, i który dąży do osiągnięcia określonych przez siebie celów. Jako że podmiot ten nie egzystuje poza otoczeniem, porusza się, realizuje swoje potrzeby w specyficznym dla każdego podmiotu (czy to pojedyncza jednostka, czy grupy społeczne lub instytucje) „ŚRODOWISKU BEZPIECZEŃSTWA”. Cechą charakterystyczną tego środowiska jest mała przewidywalność, z jednocześnie dużą zmiennością, która można opisać jako „turbulentność”.

Ryc. 2. „Abecadło” bezpieczeństwa
Źródło: opracowanie własne.

Owa zmienność – turbulentność – jest powodowana ZAGROŻENIAMI oraz zwiększającą się (szczególnie w obecnych warunkach) zmiennością otaczającą go sytuacji: zwiększające się liczby zakażeń i zachorowań, mutowanie wirusa, coraz szybsze rozprzestrzenianie się zagrożeń niekoniecznie związanych z pandemią, jak również negatywne oddziaływanie „znanych” zagrożeń, które potencjalnie mogą zwiększać swój zasięg i negatywne (destrukcyjne) oddziaływanie na podmiot. Jak wiadomo, podmiot musi mieć świadomość istnienia RELACJI: zagrożenia – wyzwania – szanse – ryzyko. Zaś z otoczeniem tworzy pewne SYSTEMY, w których funkcjonuje, i które winien wykorzystywać do osiągnięcia swoich zamierzeń. Interakcja podmiotu z otoczeniem w takich warunkach będzie odbywać się poprzez ZAGROŻENIA, ale jednocześnie będą to WYZWANIA i SZANSE, oczywiście obarczone pewnym RYZYKIEM powodzenia lub fiaskiem podejmowanych działań. Wszystkie działania podmiotu, jego dążenia, prezentowanie interesów i podejmowanie osiągnięcia celów oraz interakcja z otoczeniem odbywa się w PRZESTRZENI, która niekoniecznie będzie ograniczać podmiot w jego podejmowanych działaniach oraz w CZASIE. Czas i przestrzeń będą elementami, które mogą pozytywnie i negatywnie wpływać na podmiot. Wszystko zależeć będzie czy podmiot wykorzysta swoją wiedzę i doświadczenie oraz rozumie otaczające go środowisko (w którym zachodzą zmienne procesy i zjawiska), z którym wchodzi w relacje, oraz czy będzie potrafił wykorzystać relacje: zagrożenia–wyzwania–szanse–ryzyko, jak i systemy, w których przychodzi mu egzystować.

Badając problem dotyczący człowieka jako podmiot bezpieczeństwa, K. Najder-Stefaniak (2010, s 54–61), wskazuje na potrzebę refleksji nad samym pojęciem bezpieczeństwa. Według badaczki istotne znaczenie ma fakt, że pojęcie to funkcjonuje w dwóch płaszczyznach: obiektywnej i subiektywnej. Subiektywność bezpieczeństwa oznacza stan pewności, spokoju, braku poczucia zagrożenia. W związku z przywołanym subiektywnym rozumieniem bezpieczeństwa pojawia się inne, dość powszechnie stosowane pojęcie: „poczucie bezpieczeństwa”. Niezwykle ważne dla podmiotowości bezpieczeństwa człowieka jest rozumienie tego pojęcia przez pryzmat subiektywizmu bezpieczeństwa: „Poczucie bezpieczeństwa sprawia, że odważniej realizujemy własne możliwości, że przyjaźniej traktujemy ludzi i środowisko. W rezultacie i siebie i otoczenie przygotowujemy do niwelowania zagrożeń. Jednak, jeśli to poczucie odbiega od realnej sytuacji, może być elementem zagrożenia. Nie zauważenie niebezpieczeństwa uniemożliwia mądrą na nie odpowiedź”.

Badacze problemów bezpieczeństwa są zgodni, że obecnie trudno myśleć o bezpieczeństwie tylko w kategoriach trwania i przetrwania. Kategorią wzbogacającą myślenie o istocie bezpieczeństwa jest rozwój. Nie ma jednak rozwoju bez zmian, a zmian bez sytuacji, które można określać jako kryzysy.

Zdolność systemów do zmian jest jednym z warunków ich rozwoju. Rozwój zaś (a nie tylko trwanie i przetrwanie) traktowany jest współcześnie jako istotny warunek bezpieczeństwa. Takie myślenie o bezpieczeństwie częściej pojawia się w społeczeństwach najwyżej rozwiniętych niż w pozostałych. Ludzie o niskich dochodach – co wiąże się zazwyczaj z niskim wykształceniem i wykonywaniem pracy o niskiej złożoności – kierują bowiem prawie całą swoją pomysłowość i energię na walkę o przetrwanie (Lipset i in., 1993, s. 166). Sytuacja ta nie pozwala na podejmowanie ryzyka i kształtowanie postaw sprzyjających podejmowaniu ryzykownych decyzji i działań. Ten drugi rodzaj decyzji i działań wymaga bowiem nie tylko minimum informacji, wiedzy i umiejętności szacowania ryzyka, ale także dysponowania pewnymi rezerwami różnego rodzaju zasobów, które okażą się niezbędne w sytuacjach wymagających zachowania minimalnej „strefy bezpieczeństwa”, sprzyjającej trwaniu i przetrwaniu danego podmiotu.

Bezpieczeństwo jest konglomeratem zjawisk i działań w ramach środowiska przyrodniczego, społecznego i gospodarczego. Zjawiska i działania podmiotu sumują się i zdecydowanie wpływają na określony stan otaczającej rzeczywistości oraz na wzajemną relację obywatela i struktur – systemów, w odniesieniu do swoich praw i obowiązków. Tenże stan i/lub proces trwania i przetrwania podmiotu winien również sprzyjać możliwości jego rozwoju. Rozwoju w określonym środowisku, opisywanym jako otoczenie – środowisko bezpieczeństwa.

Pewność istnienia, posiadania, przetrwania i rozwoju jakichkolwiek podmiotów, także takich jak: państwo, naród, czy osoba, nazywana jest w literaturze przedmiotu bezpieczeństwem, natomiast podstawowy kontekst bezpieczeństwa państwa tworzą wyzwania oraz zagrożenia wraz z ich wskaźnikiem – czyli ryzykiem (Zięba, 2011).

Spróbujmy więc zdefiniować bardziej szczegółowo pojęcie „bezpieczeństwo”, z uwzględnieniem pewnych elementów, których istnienie świadomie odczuwamy, i które rozumiemy, ale nie zawsze potrafimy je wskazać.

Proponuję następującą definicję pojęcia „bezpieczeństwo”: zapewnienie możliwości trwania i/lub przetrwania oraz realizacji własnych interesów, w szczególności poprzez wykorzystywanie szans, podejmowanie wyzwań, redukcję ryzyka oraz przeciwdziałanie wszelkim zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów. Cztery elementy: szanse, wyzwania, ryzyka i zagrożenia, stanowią podstawowy kontekst bezpieczeństwa podmiotu. Istnieje bardzo ścisła korelacja pomiędzy zagrożeniami, dzięki którym podejmujemy wyzwania a jednocześnie kreowane są szanse. To zagrożenia skłaniają nas do podejmowania wyzwań i jednocześnie widzimy szanse – rozwoju, doskonalenia, zdobywania nowych

doświadczeń – nowej wiedzy. Oczywiście z zagrożeniami i wyzwaniem związane jest ryzyko. Ryzyko powodzenia przedsięwzięć, ryzyko związane z podejmowanymi wyzwaniami, ale widzimy również szanse osiągnięcia wyższego poziomu odczuwania poziomu bezpieczeństwa, umiejętności radzenia sobie z zagrożeniami. Mimo ryzyka/ryzyk podejmowanych działań, widzimy również szanse rozwoju, szanse zdobywania nowych doświadczeń i wiedzy. Dzięki analizowaniu ryzyka oraz umiejętności szacowaniu ryzyka zagrożeń możemy ustalić jak owe zagrożenia będą warunkowały obiektywne i subiektywne postrzeganie poziomu bezpieczeństwa przez podmiot.

W naukach o bezpieczeństwie pojęcia wyzwania, zagrożenia oraz ryzyko pojmowane są w różny sposób. Według M. Lutostańskiego (2015, s. 180–184) wyzwania rozumiane są jako sytuacje problemowe, dylematy. Natomiast zagrożenia pojmuje się w aspektach socjologicznym, psychologicznym, organizacyjnym, jako kategorie obiektywne i subiektywne. Ryzyko zaś pojmowane jest przez tego badacza od synonimu niepewności do miary prawdopodobieństwa zagrożenia.

Przedstawione powyżej rozważania dotyczą pojęcia bezpieczeństwa w znaczeniu ogólnym. Spróbujmy teraz zdefiniować pojęcie bezpieczeństwa personalnego, które oczywiście będzie bardzo mocno powiązane z bezpieczeństwem podmiotu – podmiotu rozumianego jako człowieka.

Najprostszym określeniem bezpieczeństwa personalnego jest stan wolny od zagrożeń. Bezpieczeństwo personalne (osobiste) możemy rozumieć również jako zapewnienie ochrony przed wszelkiego rodzaju przemocą fizyczną i powiązane z wartościami, do których należą: życie i zdrowie, nietykalność osobista i mienia, wolność, swoboda przekonań i głoszenia poglądów oraz prawo do pracy.

Prowadząc badania nad bezpieczeństwem personalnym należy odnieść się do poznawczej koncepcji osobowości, którą identyfikuje się funkcje osobowości (Czajkowski, 2014, s. 27):

- konstruowanie poznawcze czyli nadawanie sensu doświadczeniom podmiotu poprzez kategoryzowanie napływających informacji za pomocą konstruktów osobistych oraz przewidywanie zdarzeń i konstruowanie modeli pojęciowych swojej przyszłości;
- dostarczanie podstaw do ewaluacji oraz wartościowanie zdarzeń, innych ludzi i samego siebie, a w tym ocena celów, kierunków i wyników działania, własnej przeszłości i przyszłości. Pozwala to na określenie tego, co wybierać i czego unikać, cele poprzez takie procesy są odnoszone do swoistych standardów regulacji;
- programowanie działań, ustanawianie celów, dobór strategii działania zgodnych z wymogami sytuacji oraz preferencjami i możliwościami jednostki (styl poznawczy, kompetencje);

- sterowanie przebiegiem działania poprzez procesy samoregulacji (monitorowanie i regulowanie własnych emocji i stanów motywacyjnych; także procesów poznawczych, ukierunkowywanie uwagi, selektywne zapamiętywanie) tak, aby służyło to osiągnięciu ważnych dla człowieka celów.

Powyższe, jak zaznaczono, odnosi się do poznawczej natury człowieka. Natomiast w ogólnej koncepcji osobowości jako systemu wiedzy osobistej zwraca się uwagę na ważką interpretację dotyczącą dwojakiego rodzaju wiedzy. Wskazuje się na wiedzę deklaratywną, nazywaną „wiedzą, że”, oraz wiedzę proceduralną, nazywaną „wiedzą, jak”. Wiedza deklaratywna jest łatwo dostępna, łatwa do modyfikacji, jednakże przetwarzanie informacji z jej udziałem przebiega wolno. Wiedza proceduralna jest zawarta w procedurach przetwarzania informacji i sterowania zachowaniem. Z tymi dwoma rodzajami wiedzy są skojarzone dwa typy przetwarzania informacji: przetwarzanie kontrolowane i przetwarzanie automatyczne. Szczególnie interesujące są dla nas przykłady przetwarzania automatycznego, które ma zastosowanie w przypadku wiedzy proceduralnej (Czajkowski, Wąs-Gubała, 2017, s. 7).

Prowadząc rozważania nad fenomenem bezpieczeństwa, a w szczególności bezpieczeństwa personalnego (osobistego), uwzględniamy zagrożenia pojmowane jako czynniki oddziałujące na podmiot bezpieczeństwa. Zagrożenia w tym kontekście należy rozumieć jako czynniki negatywnie wpływające na stan stabilności i trwałości cenionych przez podmiot – człowieka zasad, przekonań oraz wartości, w tym możliwości jego rozwoju. Dla świadomej identyfikacji i rozumienia poziomu zagrożeń i bezpieczeństwa podstawę stanowią założenia szwajcarskiego politologa Daniela Frei. Wyodrębnił on następujące przypadki subiektywnego odczuwania poziomu bezpieczeństwa (Frei, 1977, s. 17–21):

1. Stan braku bezpieczeństwa istnieje wówczas, gdy występuje względem podmiotu bezpieczeństwa duże rzeczywiste zagrożenie – postrzeganie tego zagrożenia jest przez podmiot bezpieczeństwa prawidłowe;
2. Stan obsesji występuje u podmiotu bezpieczeństwa wówczas, gdy nieznaczące zagrożenie jest postrzegane przez ten podmiot błędnie – jako zagrożenie duże.
3. Stan fałszywego bezpieczeństwa ma miejsce wtedy, gdy zagrożenie względem podmiotu bezpieczeństwa ma poważny charakter, a postrzegane jest błędnie – jako niewielkie.
4. Stan bezpieczeństwa występuje u danego podmiotu wówczas, gdy zagrożenie jest nieznaczące, zaś jego postrzeganie przez podmiot bezpieczeństwa jest prawidłowe.

Kultura bezpieczeństwa

Rozwojowi człowieka oraz codziennemu funkcjonowaniu tworzonych przez niego zbiorowości społecznych – rodzin, społeczności lokalnych, w tym też i grup zawodowych – towarzyszy bezustanne tworzenie „kultury”. Fenomen kultury to ogół materialnych i pozamaterialnych elementów składających się na utrwalony dorobek człowieka.

Angielski antropolog Edward Tylor sformułował definicję pojęcia kultura, które obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, obyczaje i inne zdolności zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa. Do tak definiowanej kultury należy jeszcze dodać trzy składowe kultury, to jest: rzeczywistość materialną, kulturę społeczną oraz kulturę etyczną oraz związany z nią system wartości (Piwowarski, 2016, s. 7), które stanowią inspirację do kształtowania „kultury bezpieczeństwa”.

Współcześnie bardzo często spotykane są fałszywe interpretacje wolności, pozbawiające nas kultury, której wzory silnie wpływają na zachowania zgodne z określonymi normami i zasadami. Interpretacje zwalniające nas od obowiązków czy odpowiedzialności moralnej, tworzą aberracje w obszarze kultury, a szczególnie w kulturze bezpieczeństwa. Pojawia się zagrożenie, że nasza kultura może zostać zdewaluowana, a moralność zostanie wyeliminowana, ze szkodą dla bezpieczeństwa człowieka.

Kultura bezpieczeństwa jest więc częścią szeroko odczytywanej kultury i jako wyraźnie zarysowująca się domena kultury towarzyszy człowiekowi od jego zarania. Wielu antropologów zauważa, „że zapewnienie bezpieczeństwa leży u podstaw humanizacji i stanowi podstawowy warunek nie tylko przetrwania gatunku ludzkiego, ale także rozwoju innych płaszczyzn ludzkiej kultury” (Jarmoszko, 2010; Malinowski, 1958).

Czym jest więc kultura bezpieczeństwa, a w podmiotowości bezpieczeństwa „kultura bezpieczeństwa podmiotu”?

Zwiążą definicję pojęcia kultura bezpieczeństwa proponuje J. Piwowarski (2013, s. 150), według którego: „...kultura bezpieczeństwa to ogół materialnych i pozamaterialnych elementów utrwalonego dorobku człowieka, służących kultywowaniu, odzyskiwaniu (gdy utracono) i podnoszeniu poziomu bezpieczeństwa określonych podmiotów. Kulturę bezpieczeństwa należy rozpatrywać w wymiarze mentalno-duchowym (każdego podmiotu), wymiarze społecznym oraz wymiarze fizycznym (materialnym)”.

Kultura bezpieczeństwa służy człowiekowi do realizacji następujących celów i potrzeb (Piwowarski 2013, s. 10):

1. Skutecznej kontroli nad pojawiającymi się zagrożeniami, zmierzającej do uzyskania stanu o satysfakcjonująco niskim poziomie zagrożeń.
2. Odzyskiwania bezpieczeństwa w sytuacji, gdy zostało ono utracone.
3. Optymalizacji, dla określonego podmiotu, poziomu wielosektorowo pojmowanego bezpieczeństwa.
4. Pobudzania w społecznej i personalnej skali świadomości człowieka przekonań o potrzebie samodoskonalenia oraz mentalnego, społecznego i materialnego rozwoju wraz z uaktywnianiem motywacji i postaw skutkujących indywidualnymi i zespołowymi działaniami, powodującymi wszechstronny rozwój indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa, w tym ich autonomicznej obronności.

Rozbudowaną definicję pojęcia „kultura bezpieczeństwa” proponuje Cieślarczyk, który jest prekursorem jej badań w Polsce. Jednocześnie wskazuje on na trzy filary kultury bezpieczeństwa, które wzajemnie przenikają się. Według tego badacza kultura bezpieczeństwa to (2006, s. 210): „wzór podstawowych założeń, wartości, norm, reguł, symboli i przekonań, wpływających na sposób postrzegania wyzwań, szans i (lub) zagrożeń, a także sposób odczuwania bezpieczeństwa i myślenia o nim oraz związany z tym sposób zachowania i działań (współdziałania) podmiotów [bezpieczeństwa], w różny sposób przez te podmioty »wycuczonych« i wyartykułowanych w procesach szeroko rozumianej edukacji, w tym również w naturalnych procesach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz w innych procesach organizacyjnych, a także w procesie umacniania szeroko (nie tylko militarnie) rozumianej obronności, służących w miarę harmonijnemu rozwojowi tych podmiotów i osiągnięciu przez nie najszerszej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem dla siebie, ale i otoczenia”.

Zgodnie z koncepcją Cieślarczyka, kultura bezpieczeństwa obejmuje trzy wymiary, które nazwane zostały filarami. Należą do nich:

1. Pierwszy wymiar – składają się nań określone idee, wartości i duchowość człowieka.
2. Drugi wymiar – odnosi się do oddziaływań społecznych organizacji i systemów prawa.
3. Trzeci wymiar – obejmuje materialne aspekty egzystencji ludzkiej.

Jak wspomniano wcześniej składowe tych filarów, mimo swojej specyfiki, przenikają się. Na przykład wiedza występująca jako składnik pierwszego filaru, jest w znacznym stopniu także elementem filaru drugiego, mającego charakter organizacyjno-prawny oraz innowacyjno-techniczny.

Opierając się na dotychczasowych rozważaniach, możemy wskazać, jakim celem służyć będzie kultura bezpieczeństwa, szczególnie w kontekście bezpieczeństwa personalnego – odnosząc się do indywidualnego lub zbiorowego podmiotu.

Pierwszym celem będzie utrzymywanie i kultywowanie stanu pozbawionego zagrożeń oraz sprawowania kontroli nad zagrożeniami, które będą się pojawiać. Należy tutaj pamiętać o monitorowaniu i kontrolowaniu potencjalnych zagrożeń, jednocześnie nie zapominając o zagrożeniach o charakterze cyklicznym, pojawiających się z różną częstotliwością.

Drugim celem jest przywracanie stanu bezpieczeństwa – odzyskiwanie bezpieczeństwa – gdy zostało ono naruszone lub utracone w wyniku pojawienia się lub wzrostu zagrożeń w odniesieniu do danego podmiotu. Wskazane przywracanie stanu bezpieczeństwa to nic innego jak odtwarzanie uszkodzonych lub zniszczonych zasobów lub struktur spowodowanych zagrożeniami.

Rozumiejąc fenomen bezpieczeństwa, konieczne jest podejmowanie działań dotyczących optymalizowania poziomu bezpieczeństwa pojmowanego wielosektorowo. Stanowi to kolejny – trzeci – cel, jakiemu służy kultura bezpieczeństwa. Wskazaną wielosektorowość bezpieczeństwa należy rozumieć jako poszczególne kategorie/obszary bezpieczeństwa, a więc bezpieczeństwo wewnętrzne, międzynarodowe, społeczne, militarne, ekologiczne, informacyjne itd.

Ostatnim, czwartym celem, jest aktywizowanie świadomości i przekonania podmiotu o potrzebie jego działań związanych z samodoskonaleniem oraz rozwojem mentalnym, społecznym i materialnym w sferze bezpieczeństwa. Przede wszystkim odnosić się to będzie do kreowania motywacji i postaw sprzyjających indywidualnym i społecznym (kolektywnym) działaniom, sprzyjającym wzrostowi potencjału indywidualnego i zbiorowego bezpieczeństwa podmiotów.

Pamiętając o powyżej wskazanych celach oraz filarach kultury bezpieczeństwa, należy ją rozumieć jako charakterystyczny dla danego podmiotu – człowieka, grupy społecznej, społeczeństw, instytucji czy organizacji – sposób myślenia o bezpieczeństwie, sposób odczuwania bezpieczeństwa, i w końcu sposób podejmowania działań na rzecz zapewniania bezpieczeństwa. Takie pojmowanie pojęcia kultury bezpieczeństwa przez pryzmat myślenia o bezpieczeństwie powoduje, że do świadomości podmiotu dociera konieczność obserwowania zjawisk zachodzących w jego otoczeniu. Zjawiskami tymi są zagrożenia, które mogą skutkować zachwianiem lub zanikiem dobrostanu jakim jest bezpieczeństwo. A więc jednocześnie odczuwamy tenże stan. Odczuwanie będzie subiektywne i obiektywne, a odnosić się będzie przede wszystkim do poziomu bezpieczeństwa. Jeśli myśliśmy o własnym – indywidualnym, personalnym – bezpieczeństwie i potrafimy je właściwie odczuwać (subiektywnie i obiektywnie), będziemy mogli podejmować działania ukierunkowane na zapewnienie bezpieczeństwa. Jakie sposoby zapewnienia bezpieczeństwa będą wykorzystane przez podmiot, zależeć będzie od kategorii – sektora bezpieczeństwa w jakim podmiot będzie podejmował działania.

Myślenie, odczuwanie i zapewnianie bezpieczeństwa pozwalają na wskazanie pewnych elementów, dzięki którym będzie można kształtować (budować) i wzmacniać kulturę bezpieczeństwa. Tymi elementami są:

- wiedza o zagrożeniach i wszelkich zachodzących zmianach, które mogą prowadzić do zakłócenia czy obniżenia poziomu odczuwanego bezpieczeństwa;
- utrwalone doświadczenie, wynikające z dotychczasowych działań na rzecz poprawy poziomu bezpieczeństwa, dotychczas doświadczonych zagrożeń lub sytuacji o znamionach kryzysowych;
- umiejętności, które zdobyliśmy i/lub rozwinęliśmy w wyniku doświadczonych sytuacji niebezpiecznych, lub dzięki którym uniknęliśmy uszczerbku w wyniku zaistniałych zagrożeń;
- ludzkie wytwory (materialne i niematerialne), dzięki którym mamy możliwość podejmowania działań zarówno prewencyjnych, analizowania i oceny ryzyka zagrożeń, jak i reagowania na zaistniałe zagrożenia, a tym samym minimalizowania skutków potencjalnych lub zaistniałych sytuacji niebezpiecznych.

Uwzględniając powyżej przedstawione komponenty kształtowania kultury bezpieczeństwa, można uznać, iż w dość turbulentnym i nieprzewidywalnym środowisku bezpieczeństwa otaczającym podmiot, będzie on wchodził w relacje z otoczeniem. Podlegał on będzie procesom i zjawiskom, ale nade wszystko podmiot musi podejmować wysiłek analizowania i oceniania otaczającej go rzeczywistości. Mowa tu o zagrożeniach i ryzyku zagrożeń, oraz musi dążyć do doskonalenia wiedzy, umiejętności oraz skuteczności podejmowanych działań związanych z zapewnianiem bezpieczeństwa indywidualnego, nie zapominając o bezpieczeństwie zbiorowym.

Kształtowanie kultury bezpieczeństwa w kontekście aktualnych zagrożeń

Trwające od ponad dwóch lat zagrożenie wysoce zakaźnym wirusem zwanym SARS-CoV-2 powodującym pandemię COVID-19 (z j. ang. *coronavirus disease* 2019), skłania podmiot/jednostkę oraz podmioty administracji odpowiedzialne za bezpieczeństwo do nowego spojrzenia na otaczające (turbulentne i mało przewidywalne) środowisko bezpieczeństwa. Należy wziąć pod uwagę, iż to nowe zagrożenie nie będzie stanem krótkotrwałym. Może ono pozostać na dłuższy, trudny do oceny czas. Należy również rozważyć możliwości mutowania wirusa, co powodować będzie nowe odmiany koronawirusa o bliżej nieokreślonych skutkach dla zdrowia społeczeństwa.

Nowe zagrożenie epidemiczne skłania do nowego spojrzenia przede wszystkim na permanentne analizowanie rozprzestrzeniającej się pandemii, zrozumienia określonych ograniczeń dotyczących swobodnego korzystania z praw podmiotu oraz przyjęcia i zaaprobowania obowiązków dotyczących restrykcyjnego korzystania z praw opisanych w przepisach prawnych. Powyższe dotyczy pojedynczych obywateli oraz społeczności lokalnych, regionalnych i w wymiarze krajowym. Jednocześnie, instytucje administracji publicznej realizujące zadania z zakresu zarządzania bezpieczeństwem zmuszone są do prowadzenia przemyślanych przedsięwzięć, podczas których zapewnią właściwy – akceptowalny poziom bezpieczeństwa obywatelom, aby inne potencjalne zagrożenia nie skutkowały zwielokrotnieniem istniejącego już zagrożenia pandemią.

Można uznać, iż na poczucie bezpieczeństwa personalnego składać się będą nie tylko brak poczucia zagrożeń zewnętrznych, ale również inne czynniki, do których należy zaliczyć (Rychły-Lipińska, 2017, s. 34):

- stabilną sytuację materialną, czyli stałe zatrudnienie i wynagrodzenie wystarczające na zapewnienie średniego standardu życia;
- zapewnioną opiekę medyczną oraz socjalną;
- właściwie funkcjonujące służby ustanowione do zapewnienia porządku publicznego, zapobiegania i ścigania przestępczości;
- perspektywę godziwego życia w wieku emerytalnym;
- możliwość egzekwowania prawa.

W tym miejscu nasuwają się pytania: co wiemy o aktualnym zagrożeniu/aktualnych zagrożeniach, jak możemy przeciwdziałać skutkom tych zagrożeń, i co należy zrobić, aby ograniczyć rozprzestrzenianie się bieżącemu zagrożeniu? Jednocześnie musimy wiedzieć jakie zasoby możemy wykorzystać, aby nie dopuścić do rozrastania innych potencjalnych zagrożeń. Kolejna kwestia dotyczy wiedzy i kompetencji służb, inspekcji i innych podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo, a także czy my sami odpowiedzialni za własne bezpieczeństwo, potrafimy podjąć działania ograniczające negatywne skutki oddziaływania zagrożeń. Oprócz powyższych problemów, niezwykle ważne jest jakie działania prewencyjne będziemy podejmować, a przede wszystkim czy działania podmiotów administracji publicznej i nas samych będą zgodne z aktualnie obowiązującym prawem.

Obecna sytuacja oraz przewidywana przyszłość wymuszają, w celu przetrwania (oraz trwania) podmiotu i jego rozwoju, pracę nad wyższym poziomem kultury bezpieczeństwa, w tym adekwatnej do potrzeb wiedzy popartej wyobraźnią oraz funkcjonalnych sposobów myślenia o bezpieczeństwie. To daje umiejętności korzystania z informacji i wiedzy (kultury informacyjno-

-komunikacyjnej), pozwala na uzyskanie kompetencji emocjonalnych (wrażliwości i sposobów radzenia sobie z emocjami), poprawienie jakości percepcji otaczającej rzeczywistości (patrzyć i widzieć, słuchać i słyszeć...), a przez to pielęgnowanie i przestrzeganie norm i wartości (zasad, reguł – „pisanych” i „niepisanych”). Splot tych czynników powinien wpływać na mądre decyzje indywidualne i zbiorowe, oraz związane z nimi zachowania, działania i współdziałania (osób, instytucji i organizacji), służące zapewnieniu bezpieczeństwa sobie, ale także innym podmiotom w bliższym i dalszym otoczeniu, nie tylko „tu i teraz”, ale także „gdzieś i kiedyś”.

Przedstawione postrzeganie kultury bezpieczeństwa podmiotu, pozwala nam wskazać cztery istotne elementy, na których jest ona oparta. Należą do nich:

- wiedza;
- doświadczenie;
- umiejętności, oraz
- wytwory (materialne i niematerialne).

Jak wyżej wspomniano, dwa pierwsze komponenty/elementy – wiedza i utrwalone doświadczenie – pozwalają na zdobywanie umiejętności i ich doskonalenie, tym samym pielęgnowanie i utrwalanie wiedzy i doświadczeń. Umiejętności, a tym samym kompetencje, pozwalają zaś podmiotowi na akt kreacji, czyli ludzkie wytwory. Wytwory owe będą zarówno materialne, jak i niematerialne. W przyszłości będą one traktowane jako dorobek, będą mogły być wykorzystane przez potomnych do dalszego doskonalenia podmiotów i relacji podmiotów z ich otoczeniem. Należy domniemywać, że sprzyjać będą poprawianiu procesów wobec zachodzących i zmieniających się zjawisk.

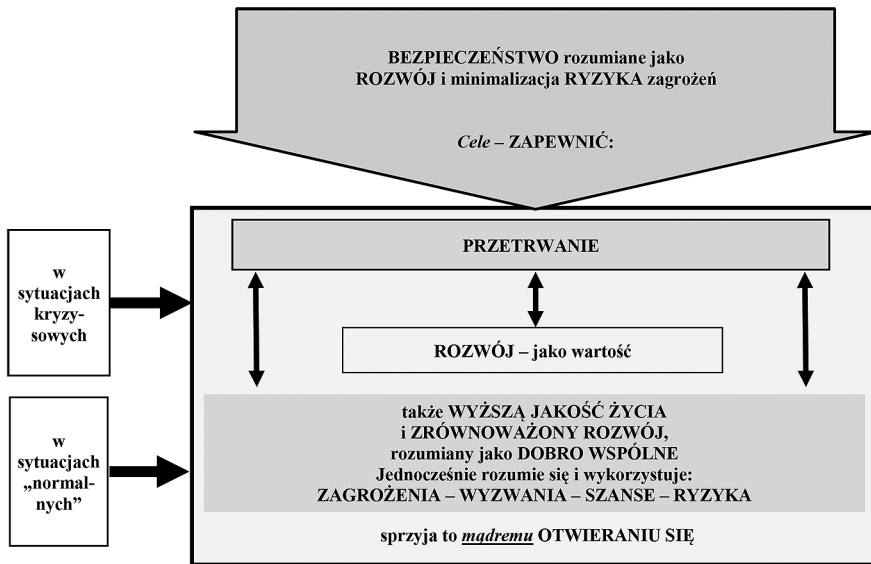
W aktualnej sytuacji – na przykład zagrożenia pandemicznego – będzie to sprzyjało szerszemu patrzeniu w przyszłość, a nie tylko skupianiu się na wąskim zakresie zapewniania bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa. Perspektywne podejście do problemu, czyli patrzenie w szerszej i dalszej perspektywie, występowania potencjalnych innych zagrożeń i ich mocniejszego oddziaływania na podmioty już dotknięte zagrożeniem pandemicznym, sprzyjać będzie działaniom prewencyjnym, jak również reagowaniu na konkretne zagrożenia. Perspektywne podejście do zagrożeń epidemicznych, zmuszać będzie podmioty do dużo wcześniejszego i lepszego przygotowania zasobów do reagowania, jak i do podniesienia jakości działań związanych z odbudowywaniem/odtworzeniem zasobów po ustaniu zagrożeń. Wszystkie wspomniane działania muszą, a jest to warunek *sine qua non*, być realizowane na podstawie szczegółowego rozpoznania pod względem jakościowym i ilościowym, oraz po przeanalizowaniu zagrożeń, odpowiednim skalkulowaniu ryzyka za-

grożenia/zagrożeń oraz opierając się na zarządzaniu zasobami, które będą wykorzystane do radzenia sobie z ewentualnymi kryzysami.

Prowadząc studia nad problemami bezpieczeństwa, a w szczególności kultury bezpieczeństwa, należy także szerzej rozpatrywać kwestię trwania i przetrwania w czasie występowania zagrożeń. Współcześnie spojrzenie na pojęcie bezpieczeństwa to przede wszystkim rozwój, z jednoczesnym podejmowaniem czynności zmierzających do minimalizacji ryzyka zagrożeń. Takie podejście skłania do traktowania rozwoju podmiotu (jako jednostki, grup społecznych, grup narodowych, instytucji i państwa) w kategorii wartości (rozwój jako wartość). Celem działań będzie więc nie tylko trwanie w warunkach zagrożeń. Naczelnym celem będzie zapewnienie przetrwania i kreowanie warunków do rozwoju. Sprzyjać to będzie osiągnięciu wyższej jakości życia i zrównoważonemu rozwojowi podmiotu, który należy rozumieć jako dobro wspólne.

Jak w takich warunkach powinna być rozumiana i wykorzystywana relacja zagrożenia–wyzwania–szanse–ryzyka. Otóż występujące zagrożenia oczywiście stanowią wyzwania dla podmiotu, które są niczym innym jak nowymi warunkami, nowymi relacjami, nowymi zjawiskami zachodzącymi w otoczeniu (bezpieczeństwa), z którymi – dzięki wiedzy i doświadczeniom – podmiot będzie mógł sobie poradzić. Jednocześnie, nowe wyzwania to nowe szanse na nowe doświadczenia i nową wiedzę, która będzie przydatna w przyszłości, to szansa na samodoskonalenie, rozwój mentalny i fizyczny podmiotu. Będzie to z kolei sprzyjać jego rozwojowi i doskonaleniu zasobów materialnych i niematerialnych potrzebnych do przyszłych działań wobec kolejnych zagrożeń. Ryzyka zaś, to nic innego jak wskaźnik poziomu odczuwanego bezpieczeństwa. Ryzyka podejmowane są w życiu codziennym, w każdej realizowanej działalności. Ryzyka zagrożeń są analizowane i kalkulowane – wymagają od podmiotu wykonania pewnego intelektualnego wysiłku.

Takie podejście do bezpieczeństwa, kreowania kultury bezpieczeństwa i rozumienia istoty zagrożeń w postaci wyzwań i szans, pozwoli podmiotowi na zrozumienie zachodzących relacji i procesów w bieżącym środowisku bezpieczeństwa („tu” i „teraz”). Powyższe rozważania można przedstawić graficznie (ryc. 3).

Ryc. 3. Współczesne tendencje zmiany sposobów myślenia o bezpieczeństwie
 Źródło: opracowanie własne.

Niewątpliwie każde zagrożenie zmusza podmiot, rozumiany jako jednostka, grupy społeczne jak i instytucje odpowiedzialne za zarządzanie bezpieczeństwem, do wnikliwego spojrzenia na problem kształtowania kultury bezpieczeństwa. Dotyczy to szczególnie analizowania ryzyka wszelkich zagrożeń nie tylko w wymiarze lokalnym czy krajowym, ale również w skali regionalnej i globalnej – światowej. Pozyskane podczas pandemii COVID-19 nowa wiedza i nowe doświadczenia już pokazały wskazówki, jak postępować w takich warunkach, jakie środki ostrożności podejmować. Dodatkowo, wprowadzone restrykcyjne ograniczenia w przemieszczaniu się ludzi i materiałów oraz zmiana trybu funkcjonowania w zakładach pracy, urzędach i innych placówkach świadczących usługi dla społeczeństwa oraz szkołach i uczelniach wyższych, czy nawet całkowite wstrzymanie ich działalności – *lock down* – zmusiły wszystkie społeczności do innego postrzegania otaczającej rzeczywistości.

Zrozumienie natury zagrożenia i jednocześnie patrzenie na nie przez pryzmat zależności wyzwań i szans, nie może być pozbawione uwzględniania ryzyka. Z ryzykiem jako wskaźnikiem bezpieczeństwa, będziemy mieli do czynienia nie tylko w sytuacjach normalnego funkcjonowania i wykonywania codziennych czynności. Uwzględnianie ryzyka jest konieczne przede wszystkim w odniesieniu do działania systemów, i poszczególnych elementów tych systemów, ogólnie opisywanych jako infrastruktura krytyczna. Mimo restrykcji

wprowadzanych administracyjnie w ramach obowiązującego prawa, wszystkie te systemy muszą funkcjonować. Mowa tu o systemach zatrudnienia i świadczenia pracy, systemach socjalnych, finansowych, transportowych, systemach ekonomicznych, ratowniczych, a w szczególności systemach opieki zdrowotnej oraz innych, które można określić jako kluczowe dla społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa. Operatorzy takiej infrastruktury, aby nie dopuścić do zakłóceń w ich funkcjonowaniu, muszą uwzględnić ryzyko ich wystąpienia i potencjalne skutki takich incydentów. Jednocześnie, analizując i kalkulując ryzyko, winni oni umiejętnie zarządzać ryzykiem, a przede wszystkim mieć świadomość jakie skutki dla społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa mogą zaistnieć w wyniku zaniedbań, niefrasobliwości czy niedopatrzenia w nadzorze i zarządzaniu własnymi zasobami.

Uwzględnianie ryzyka zagrożeń, ich przewidywanie, ale też szacowanie ich skutków oraz umiejętność współpracy i współdziałania, sprzyjają kształtowaniu kultury ryzyka. Odnosi się to do każdego podmiotu rozumianego jako człowiek, grupy społeczne i narodowościowe oraz instytucji i podmiotów reprezentujących państwo.

Myśląc o kulturze bezpieczeństwa podmiotu, w tym kulturze ryzyka, należy mieć świadomość, iż każde zagrożenie powodujące zakłócenie w normalnym funkcjonowaniu podmiotu, i może prowadzić do sytuacji kryzysowej, a nawet do kryzysu. Aby tego uniknąć, a przynajmniej zminimalizować skutki zakłóceń, niezbędne jest myślenie w kategoriach utrzymywania ciągłości procesów i zarządzania ciągłością działania podmiotu.

Obecne zagrożenia spowodowane możliwością rozprzestrzenienia się pandemii oraz związane z konfliktami zbrojnymi, uświadamiają nam jak ważne jest kalkulowanie ryzyka zagrożeń, oraz jak dotkliwie mogą one oddziaływać na nasze codzienne funkcjonowanie, nie tylko w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego, ale przede wszystkim ekonomiczno-społecznego. Pokazują także, że mogą one dotkliwie oddziaływać na wcześniej wspomniane systemy zwane infrastrukturą krytyczną.

Posumowanie

Nowa rzeczywistość w jakiej obecnie funkcjonują społeczeństwa pokazuje, że żyjemy w niestabilnym, turbulentnym i trudno przewidywalnym środowisku. Różne zagrożenia, nie tylko te opisywane jako naturalne czy cywilizacyjne, z którymi mamy najczęściej do czynienia, ale przede wszystkim pandemia COVID-19 zmuszają nas do myślenia o nowych wyzwaniach związanych z tymi zagrożeniami, do których nie przywiązywaliśmy szczególnej

uwagi (choć mieliśmy świadomość możliwości ich wystąpienia). Wyzwania dotyczą: sposobów przetrwania zagrożenia i trwania w obecnej sytuacji, zdobywania nowej wiedzy teoretycznej i praktycznej o wirusie, doskonalenia mechanizmów i zasobów, dzięki którym będziemy mogli podejmować działania zapobiegające rozprzestrzenianiu się zagrożenia i służące ograniczaniu skutków jego oddziaływania na społeczeństwo. Odnoszą się one także do doświadczeń funkcjonowania sfer ekonomicznej i społecznej. Ograniczenia w funkcjonowaniu gospodarki, a co za tym idzie w możliwościach zarobkowania, zmiana trybu wykonywania obowiązków służbowych przez pracowników – oto nowe doświadczenia, które są nowymi szansami, ale w większym stopniu wyzwaniem. Nowe warunki w jakich musi funkcjonować i radzić sobie społeczeństwo w sytuacji kryzysowej, dostarczają nową wiedzę praktyczną, która może być wykorzystania w przyszłości, w celu doskonalenia narzędzi i technik trwania i przetrwania. Namacalnym przykładem wyzwań, ale i szans, jest praca zdalna z wykorzystaniem technik informatycznych. Co prawda, ta forma wykonywania obowiązków służbowych była już wcześniej znana jako praca na telefon, jednak dotyczyła dość wąskiego zakresu prac i osób korzystających z tej formy zatrudnienia i wykonywania zadań zleczanych. Dużym wyzwaniem jest realizacja pracy zdalnej w edukacji. Dotyczy to funkcjonowania szkół na wszystkich poziomach nauczania i uczelni wyższych. Zapewne wielu nauczycieli zmagają się z problemami technicznymi – dostępem do sprzętu komputerowego i sieci internetowej, ze słabą stabilnością przesyłania sygnału internetowego, a także z brakiem umiejętności przygotowania materiału przekazywanego uczniom/studentom podczas zajęć.

Powyższe rozważania nad kształtowaniem i wzmacnianiem kultury bezpieczeństwa w sytuacji zagrożeń pandemicznych, w tym kultury ryzyka i umiejętność zarządzania nim, skłania społeczeństwa, ale również państwo, do samodoskonalenia, a tym samym rozwoju. Rozwój jako wartość społeczna sprzyja doskonaleniu myślenia o zagrożeniach i zrozumieniu ich natury, jednocześnie skłania do zwrócenia uwagi na bezpieczeństwo i podejmowanie działań podnoszących jego poziom.

Bibliografia

- Cieślarczyk M. (2006). *Kultura bezpieczeństwa i obronności*. Siedlce: Akademia Podlaska.
- Cieślarczyk M. (2011). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny.
- Czajkowski W. (2014) *Psychologiczne mechanizmy działania jednostki w sytuacji zagrożenia*. Katowice.
- Czajkowski W., Wąs-Gubała J. (2017). *Bezpieczeństwo personalne w perspektywie kulturowej*. Kraków: Studia nad Bezpieczeństwem, APEIRON.

- Frei D. (1977). *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*. Stuttgart.
- Korzeniowski L. F. (2015). *Bezpieczeństwo pomiędzy teorią i praktyką. Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny.
- Lipset S.M., Seong K-R., Torres J.Ch. (1993). A Comparative Annalysis of the Social Requistes of Democracy. *International Social Science Journal*, nr 136.
- Lutostański M. (2015). *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
- Malinowski B. (1958). *Szkice z teorii kultury*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Piwowski J. (2013). Prolegomena do badań nad kulturą bezpieczeństwa. *Security, Economy & Law*, nr 2.
- Piwowski J. (2016). Trzy filary kultury bezpieczeństwa. *Security, Economy & Law*, nr 2.
- Reklajtis E., Wiśniewski R., Zdanowski J. (red.). (2010). *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultura*. Warszawa: Aspra-JR.
- Rychły-Lipińska A. (2017). Model bezpieczeństwa jednostki we współczesnym zmieniającym się otoczeniu – wstępne rozważania. *Studia nad Bezpieczeństwem*, nr 2.
- Szweda E. (2016). Podmiot bezpieczeństwa człowiek a koncepcja human security. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, t. 17, z. 5, cz. 2.
- Tylor E. B. (1871). *Primitive Culture*. Vol. 1–2. London: John Murray.
- Urbanek A. (2013). *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Wydawnictwo Społeczno-Prawne.
- Urbanek A. (2015). *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Wydawnictwo Społeczno-Prawne.
- Williams P. D. (2012). *Studia bezpieczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zięba R. (2011). Bezpieczeństwo jako cel polityki państwa. W: J. Pawłowski (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Między teorią i praktyką*. Warszawa: SRWO.
- Zięba R. (2012). O tożsamości nauk o bezpieczeństwie. *Zeszyty Naukowe AON*, nr 1 (86).
- Jarmosko S. (2010). Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej. W: E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultura*. Warszawa: Aspra-JR.